

Baberti Dergisi / Journal of Babarti

Sayı: 17 / 2023 - Haziran

İslâm'da Mezar Şekli: Türk-İslâm Örneği

Tomb Shape in Islam: Example of Turkish-Islamic

Meryem GÖKDERE

Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Gaziantep / Türkiye

Ph.D. Student, Gaziantep University, Faculty of Divinity,

Department of Islamic Law

Gaziantep / Turkey

meryemgokdere27@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2117-6182

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 15 Nisan / 15 April 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 15 Haziran / 15 June 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Meryem Gökdere, "İslâm'da Mezar Şekli: Türk-İslâm Örneği" *Baberti Dergisi*, 17 (Haziran / 2023): 82-106

Öz

Mezar yapımının, şekli ve süslemesi mevzusunun sanat tarihi, dinler tarihi, sosyoloji vb. ilim dallarında olduğu gibi İslâm hukukunu da ilgilendiren bir tarafı vardır. Nitekim İslâm, insan hayatının her alanında birtakım düzenlemeler yapmış ve insanlar için sınırlar çizmiştir. Çalışmamızda mezar yapımı ve süslemesi inceleme konusu yapıp İslâm'a uygun mezar şeklinin nasıl olması gerektiği ve İslâm'ın mezar konusunda çizdiği sınırlar ele alınmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak Hz. Peygamber'in konuyla ilgili hadis-i şeriflerine yer verilmiş ve İslâm âlimlerinin mevzubahis rivayetleri nasıl değerlendirdiği irdelenmiştir. Ayrıca toplumun her kesiminde farklılaşması mümkün olan mezar yapımı ve mezar taşı süslemesi gibi uygulamaların geleneklerle bağlantısına değinilmiştir. Konumuz bakımından önemli görülen tasvir yapma meselesi de mezarlıklar bağlamında ele alınmış ve ulemanın konuyla ilgili görüşleri zikredilmiştir. Bu bağlamda ölen kimse adına herhangi bir sebeple dikilen insan suretindeki taşlara İslâmiyet'te izin verilip verilmediği araştırılmıştır. Mezarlıklarda İslâm'ın özüne zıt olan heykelcilikten sakınılması gerektiği önemle vurgulanmıştır. Ayrıca Türklerin İslâm öncesi ve sonrasında inşa ettikleri mezar yapıtları mukayese edilerek, müslümanlaşma sonrasında yaptıkları mezarlarda İslâmî kurallara ne ölçüde uydukları incelenmiştir. Türklerin İslamlaşmasına etki eden tasavvuf erbabının gösterdiği genişlik ve hoşgörünün, onların geleneklerinden bazısını müslüman olduktan sonra da kısmen devam ettirmeye çalışmasında ve radikal İslâm anlayışında uzak olmalarında etkili olduğuna vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, İslâm Hukuku, Türk Geleneği, Mezar, Dikili Taş.

Abstract

Art history, history of religions, sociology, etc., tomb construction, shape and decoration. It has a side that concerns Islamic law and the branches of science. Islam has made regulations in every aspect of human life and has drawn limits for people. In this study, the construction and decoration of the tombs were examined, and the shape of the tomb suitable for Islam and the boundaries Islam drew on the grave were discussed. In this direction, first of all, the hadiths of the Prophet on the subject are included, and it is examined how Islamic scholars evaluate the narrations in question. In addition, the connection of practices such as tomb making and tombstone decoration, which can be differentiated in every part of the society, with traditions has been mentioned. The issue of depiction, considered necessary for our subject, has also been dealt with in the context of cemeteries, and the views of the ulema on the subject have been mentioned. In this context, it has been researched whether stones in the form of a human being erected for any reason on behalf of the deceased are allowed in Islam. It was emphasized that sculpture in cemeteries, contrary to Islam's essence, should be avoided. In addition, the tombs built by the Turks before and after Islam were compared and the extent to which they obeyed the Islamic rules in the graves they made after Islamization was examined. It has been emphasized that the breadth and tolerance shown by the Sufi connoisseurs, who influenced the

Islamization of the Turks, effectively tried to partially continue some of their traditions after they became Muslims and in their distance from radical Islam.

Keywords: Islamic History, Islamic Law, Turkish Tradition, Tomb, Stele.

Giriş

Çürüyen bedeninin ölüm sonrasında yeniden vücut bulacağına duyulan inanç, imanın şartları –ahirete iman- arasında zikredilecek kadar önemli bir meseledir. Nitekim içinde yaşadığımız bu evren, her şeyin bir başlangıcı bir de sonu olacak şekilde yaratılmıştır. Yüce yaratıcının insanlık için gönderdiği şeriat, insan hayatını koruyup düzenlediği gibi, ölümü sonrasında da eşref-i mahlûkat olan insanoğlunun bedenini korumayı amaçlamış ve cansız bedenlere dahi değer vererek birtakım rahatsızlık verici -ölüyü yakmak veya naaşını defnetmemek gibi- cenaze uygulamalarından da kulları men' etmiştir.

İslâm dininin insan cesedine değer vermesinin birtakım manevi hikmetleri olduğu gibi insan bedeninden kalan son parça olarak bilinen “acbü'z-zeneb”in de korunması başka bir hikmet olarak sayılabilir. Mevzubahis inanca göre ölen kimsenin vücudundaki her parça toprak tarafından yutulacak ancak “kuyruk sokumu” da denilen kemik parçası birçoklarına göre -ulemadan bazısı geç de olsa bozulmaya mahkûm olduğunu söyler- bozulmadan kalacaktır.¹ Çürüme mevzusu tartışma konusu olmakla birlikte konuyla ilgili rivayetlerin varlığı da insan vücudunun yeniden yaratılmasında “acbü'z-zeneb”in bir başlangıç noktası olduğuna ve toprak tarafından yok edilmeyeceğine işaret etmektedir.²

Dünyevî zevklere hitap edecek ve sırf sanatı ön plana çıkaracak şekilde inşa edilen mezarlıklar, mezar ziyaretinde bulunan insanın dünyayı unutup ahireti hatırlaması ve üzülmesi yerine, kendisine dünyevî sanatları ve lezzetleri hatırlatacak olan mezar mimarisi ile meşgul olmasına sebebiyet verebilir. İslâm'da mezar yapımı ve ölü defni ile ilgili birtakım sınırların olduğu bir gerçektir. Kanaatimizce mevtaya saygı duyulması gerektiği mevzusu, mezar yapımı ve süslemesinden önce zikredilmesi gereken bir kuraldır. Nitekim Hz. Peygamber: “Kabir, ahiret evlerinin ilkidir.”

¹ Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Müessesetü Zeyd b. Sultan el-Nehyan, 1425), “Cenâiz”, 336. ; Yusuf Şevki Yavuz, “Acbü'z-Zeneb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Mayıs 2022).

² Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac en-Nişabûrî, *Sahîh-i Müslim*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (Riyâd: Dâru Tayyibe, 2006), “Fiten”, 28 (No.2955).

buyurmuştur.³ Bu sebeple Hz. Peygamber, kabirlerin üzerine oturmayı, bevletmeyi veya herhangi bir saygısızlık yapmayı yasaklamıştır.⁴ Ayrıca Hz. Peygamber'in mezar inşası ile ilgili koymuş olduğu bazı kurallar da mevcuttur. Bu doğrultuda çalışmamızda, mezar taşına ölen kimsenin resmini nakşetmek, mezarın başına birtakım heykeller dikmek, mezarın etrafını ve üzerini tamamıyla kapatmak, görkemli yüksek mezarlar inşa etmek veya mezar taşına dünyevî sözler yazdırmak gibi mevzular incelenmiştir. Bununla birlikte Türklerin İslâmiyet'i kabul etmeden önce yaptıkları mezar şekliyle, kabul ettikten sonra yaptıkları mezar şekli karşılaştırılmış, yaptıkları mezarların İslâmiyet'e uygunlukları üzerinde durulmuştur. Çalışmada "Sahîh-i Müslim, el-Muvatta, Sünen-i Ebî Dâvud, el-Câmiu's-Sahîh" gibi hadis kaynaklarının yanı sıra "el-Umm, el-Vecîz, Kitâbu'l-Âsâr, Ahkâmu'l-Mekâbîr, el-Muğnî" vb. fıkıh eserlerinden faydalanılmıştır. Çalışmamızın konuyla ilgili yapılmış olan diğer çalışmalardan ayrılan yönü, mezar yapımı konusunun sadece fikhî açıdan ele alınmamış, kültürel ve tarihsel bağlamda da incelenmiş olmasıdır. Bu minvalde Türklerin müslümanlaşması örneği üzerinden hareket edilmiş ve ölü gömme ve mezar yapımı ile ilgili eski geleneklerin İslâm fıkhı ile olan etkileşimi ele alınmıştır.

1. İslâm Hukuku Bakımından Mezar Şekli ve Süslemesi

Bu başlık altında İslâm'a uygun bir mezar şeklinin nasıl olması gerektiği ele alınmıştır. İlk olarak mezarın içinin nasıl kazılması gerektiğine değinilmiş daha sonra da mezarın dış yapısı ve süslemesi ile ilgili görüşlere yer verilmiştir. Mezarın dış yapısından sayılan mezar taşları da konumuz açısından önemli olduğu için mezar taşları ve tasvirler hakkında rivayetler de İslâm hukuku ışığında incelenmiştir.

1.1. Mezarın İçi

Mezarların "şakk" ve "lahd" olarak iki şekilde kazıldığı bilinmektedir. Buna göre ilkinde toprak tıpkı bir bebek beşiği gibi ortası boşluk olacak şekilde derince kazılır ve ölü direkt olarak kazılan çukurun ortasına bırakılıp üzeri toprakla örtülür. İkincisinde ise yine aynı formatta bir çukur kazılır ancak çukurun kibleye bakan yönünden iç tarafa doğru -yan taraftan açılan gizli bir çekmece misali- başka bir kazma işlemi daha yapılır.⁵ Hz.

³ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-eimme es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414), 69.

⁴ Şemseddin Muhammed b. Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Hamza b. Şihabeddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-İlmiyye, ts.), 3/12.

⁵ Levent Öztürk, "Hz. Peygamber Döneminde Cenazeler ve Kabirler: Bakî'a Uçan Vücûd-ı Câvidânîler", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 2/4 (2004), 141-142.

Peygamber: “Laht bizim için, Şakk ise diğerleri içindir.” buyurmuştur.⁶ Bu sözüne binaen kendisinin mezarı da ashab tarafından “laht” şekline uygun yani kible dikkate alınarak kenardan kazılmıştır.⁷

Hz. Peygamber, mezarların derin ve geniş kazılmasını emretmiştir.⁸ Bu nedenle ulemanın çoğuna göre kabrin derin kazılması müstehaptır.⁹ Ancak kabir boşluğunun ne ölçüde kazılması gerektiği hakkında fıkıh mezhepleri arasında farklı görüşler ileri sürülmüştür.¹⁰ Örneğin İmam Şafîî, mezar kazarken yırtıcı hayvanların ulaşamayacağı bir derinlikte kazılması gerektiğini ifade etmiştir.¹¹ Ona göre bu derinlik yaklaşık iki metre, genişlik ise mutedil yapıda bir adamın sığacağı kadar olmalıdır.¹² Ebu Hanife’ye göre orta boylu bir adamın sığacağı genişlikte çukur kazılır. Kabrin uzunluğu bir adamın boyu kadar, genişliği ise boyunun yarısı kadar olmalıdır. Tabutun demirden olmasında herhangi bir sorun yoktur. Şayet böyle olursa tabutun içerisine toprak dökülmelidir. Cenaze ise, kibleye doğru defnedilmelidir.¹³ Mâlikîlere gelince onların görüşü mezarın çok derin kazılmaması -en fazla bir arşın kadar olması- yönünde olmuştur. Bu düşünceye göre yerin üstü yerin altından daha hayırlıdır. Nitekim yerin üst kısımları ibadet ve zikir mahalli olduğu için ölü de bu durumdan bereket ve nasibi almaktadır.¹⁴ Ahmed b. Hanbel’e gelince, ona göre kabrin derinleştirmenin herhangi bir sınırı yoktur.¹⁵

Mezarın içine ölünün tabutla birlikte gömülüp gömülmeyeceği meselesi de tartışılmış ve bu şekilde bir defin işlemi âlimler tarafından hoş karşılanmamıştır.¹⁶ Dolayısıyla ölüyü tabutun içinde gömmek, normal şartlar altında mekruhtur. Ancak bazı istisnai durumlar vardır ki Şafîî âlimler bunlardan birisinin gerçekleşmesi durumunda ölüyü tabutuyla beraber gömmenin sakıncasız olduğunu söylemişlerdir. Bunlar: ölünün

⁶ Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, “Cenâiz”, 65 (No. 3208).

⁷ Youssef Ragheb, “İslam Hukukuna Göre Mezarın Yapısı”, *Türk Tarih Kurumu Yayınları* 6 (1996), 150.

⁸ Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, “Cenâiz”, 71 (No.3215).

⁹ Abdullah b. Ömer b. Muhammed es-Suhaybânî, *Ahkâmu’l-Mekâbir fi’ş-Şeriat’l-İslâmiyye* (Demmam: Daru İbni’l-Cevzî, 1426), 39.

¹⁰ Ragheb, “Mezarın Yapısı”, 18-19.

¹¹ İmam Muhammed b. İdris eş-Şafîî, *el-Umm*, thk. Rifat Fevzi Abdulmuttalib (Dâru’l-Vefâ, 1422), 3/627.

¹² Suhaybânî, *Ahkâmu’l-Mekâbir fi’ş-Şeriat’l-İslâmiyye*, 39.

¹³ Şeyh Nizam, *el-Fetâva’l-Hindîyye* (Dâru’l-Fikir, 1411), 166.

¹⁴ Suhaybânî, *Ahkâmu’l-Mekâbir fi’ş-Şeriat’l-İslâmiyye*, 38.

¹⁵ Suhaybânî, *Ahkâmu’l-Mekâbir fi’ş-Şeriat’l-İslâmiyye*, 40.

¹⁶ Abdullah b. Ahmed b. Kudame el-Makdisî, *el-Muğnî fi Fikhi’l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1405), 379.

bedeninin, yanma veya yılan sokması sonrasında dağılması sebebiyle tek parça halinde gömülmesinin ve bedeninin bir arada durmasının mümkün olmaması, vefat eden bir kadın ise defnedilirken ona dokunması helal olan (mahrem) bir kimsenin bulunmaması, toprağın gevşek ve kaymaya meyilli olması gibi hallerdir.¹⁷

1.2. Mezarın Dışı

Ulemanın çoğuna göre estetik kaygılarla mezarların üzerinin herhangi bir maddeyle kaplanması yasaklanmış, bunun dışında mezarı ve mevtayı muhafaza içinse caiz görülmüştür.¹⁸ Ayrıca kabrin görüntüsü çirkinse (harabe gibi) İmam Şafii'ye ve Ahmed b. Hanbel'e göre o mekânı düzenleyip güzelleştirmek müstehaptır.¹⁹ Hz. Peygamber, mezarların üzerini kireçle/alçıyla sıvamayı, üzerlerine yazı yazmayı, herhangi bir yapı inşa etmeyi ve üzerlerine basmayı yasaklamıştır.²⁰ Buna paralel olarak mezarların üzerine ibadet amaçlı dahi olsa herhangi bir oda veya bina yapılması da yasaklanan fiiller arasındadır. Buradaki yasaklamanın nedeni, insanların ölen kimseyi kutsallaştırıp gereğinden fazla değer vermesi yahut ölüler adına inşa edilen kabir odalarının birer ibadet mekânına dönüşmesi endişesidir.²¹

Sa'd b. Ebi Vakkâs'tan, Rasûlullah'ın (s.a.v.) mezarında kerpiç kullanıldığı rivayet edilmiştir.²² Kabirlerde kerpiç kullanılabileceği hususunda icmâ oluşmuştur.²³ Ayrıca yukarıdaki rivayete paralel olarak, mezar inşasında kireç/alçı kullanımı -şayet süsleme amaçlı olursa- mekruh görülmüştür. Örneğin İmam Şafii, kabirlerin kireçle sıvanmasını hoş görmemiş hatta Ensar ve Muhacir'den hiç kimsenin kabrinin kireçle sıvalı olmadığını dile getirmiştir.²⁴ Ancak mezar soyguncularının hırsızlığından veya sırtlan gibi yırtıcı hayvanların mezarları eşip ölünün bedenini yemesinden korkulduğu zaman mezarın üzerinin alçıyla/kireçle sıvanması

¹⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, 3/30.

¹⁸ Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *Cenazelere Dair Hükümler ve Bid'atleri*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Guraba Yayınları, 2009), 221.

¹⁹ Suhaybânî, *Ahkâmü'l-Mekâbir fi'ş-Şeriatü'l-İslâmiyye*, 41.

²⁰ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh Sünen-i Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Dâru İhyâi't- Tûrâsi'l- Arabî, ts.), "Cenâiz", 58 (No.1052); Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac en-Nişabûrî, *Sahîh-i Müslim*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (Riyâd: Dâru Tayyibe, 2006), "Cenâiz", 970.

²¹ Fikret Karaman, "Cenaze Defni ve Kabir Ziyareti Üzerine Bir İnceleme", *Diyanet İlmî Dergi* 35/2 (1999), 28.

²² Nişabûrî, *Sahîh-i Müslim*, "Cenâiz", 966.

²³ Ragheb, "Mezarın Yapısı", 19.

²⁴ Şafii, *el-Umm*, 3/631.

caiz görülmüştür.²⁵ Şayet böyle bir durum söz konusu değilse mezarın üzerinde sadece toprak yığınının olması daha uygundur. Hz. Peygamber, oğlu İbrahim'in kabrinin üzerini toprak olarak bırakmış ve toprağına da su serpmiştir.²⁶

Hanbelî ulemeden bazıları, kabirlerin balçıkla kaplatılmasını yasaklamış ve bunun nedeni olarak ölünün ezan sesini işitmesini engellediğine dair rivayet olunan hadisi gerekçe göstermişlerdir. Mevzubahis rivayete göre Hz. Muhammed (s.a.v.): "Ölü, kabri balçıkla sıvanmadıkça veya kabrinin üzeri yapılmadıkça ezan sesini duyar." buyurmuştur.²⁷ Rivayette geçen balçık ifadesini salt bir inşaat malzemesi şeklinde anlamak mümkün olduğu gibi bu ifadede kastedilenin sadece balçık olmadığı ve asıl maksadın mezarların sıvanmasını engellemek olduğu da düşünülebilir. Yukarıdaki bilgilere paralel bir şekilde Ahmed b. Hanbel, mezarda pişmemiş tuğla ve kamyş kullanılmasında bir sakınca görmezken pişmiş tuğla ve tahta kullanılmasını hoş görmemiştir.²⁸ Muhtemelen Hz. Peygamber'in ve ulemanın bazı malzemelerin mezar yapımında kullanımını yasaklamasındaki asıl hikmet, yasaklanan malzemelerin haramlığından veya kalitesiz oluşundan değil, günlük yaşamda ve barınak inşasında insanların bu malzemelere daha fazla muhtaç olmasından kaynaklıydı.²⁹ Bu minvalde Şafiî ve Mâlikîler, kabirlerin üzerini ahşap ile kapatmayı sakıncalı görmezken diğer mezhepler bunu hoş karşılamamışlardır.³⁰

Yine, Hz. Peygamber'in mezarların yer ile aynı seviyede yapılmasını emrettiği de aktarılan rivayetler arasındadır.³¹ Ayrıca o (s.a.v.), mezarların üzerine ziyaretçiler tarafından bırakılan irili ufaklı taşlardan hoşlanmamış ve insanları bu davranıştan men' etmiştir.³² Ulemeden bazısı, kabirlerin üzerinin tümsekli veya tümseksiz olması konusunda ayırım yapmamış ve her iki şekli de kabul etmiştir.³³ Bazısı ise mezarın yer seviyesine eşit olması durumunda fark edilmemesi ve ayaklar altına alınması ihtimalini göz önünde bulundurarak, mezarın yerden bir karış kadar yüksek yapılmasını

²⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, 3/33-34.

²⁶ Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, 3/35.

²⁷ Makdisî, *el-Muğni*, 382.

²⁸ Ebû Abdillâh Muahmed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Aslu'l-Ma'ruf bi'l-Mebsût*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afğânî (Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, ts.), 422; Makdisî, *el-Muğni*, 379.

²⁹ Nebi Bozkurt, "Sanduka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Nisan 2022).

³⁰ Ragheb, "Mezarın Yapısı", 20.

³¹ Nişabûrî, *Sahîh-i Müslim*, "Cenâiz", 968.

³² Öztürk, "Hz. Peygamber Döneminde Cenazeler ve Kabirler: Bakî'a Uçan Vücûd-ı Câvidâniler", 143.

³³ Ragheb, "Mezarın Yapısı", 21.

tavsiye etmişlerdir.³⁴ Bunun sebebinin ise Hz. Muhammed'in vefatı sonrasında sahâbîler tarafından defin işlemleri yapıldığında, mezarının muhafaza edilmesi amacıyla zeminden az miktarda yukarıda yapılmış olmasıdır. Bu minvalde İmam Şafiî, zikredilen seviyedeki az bir irtifa işlemini "müstehab" olarak vasıflandırmıştır.³⁵ İmam Şafiî ve bazı Mâlikîler, rivayetlerde geçen *سويته* ifadesini mezarları yer ile aynı seviyede yapmak şeklinde değil kabirlerin hepsinin eşit yükseklikte yapılması anlamında yorumlamıştır. Bu düşünceye göre hafif bir yükseltme caiz olmakla birlikte kabirlerin üzeri deve hörgücü gibi tepeli olmamalı, bir mezar diğerinden daha gösterişli durmamalıdır.³⁶ Hanbelîler, Hanefîlerden, Mâlikîlerden ve Şafiîlerden bazısına göre ise kabrin toprakla yükseltilmesi tümsek şeklinde de olabilir.³⁷ Sonuç olarak ulemanın çoğu, mezarların yerden bir karış kadar yüksek yapılabileceği konusunda ittifak halindedir.³⁸ Bu düşüncenin mezarın yerini belli etme gibi bir hikmeti olabileceği gibi, Hz. Peygamber'in mezarları üzerine oturmaktan insanları men' etmesiyle³⁹ de bağlantılı olduğu düşünülebilir. Nitekim mezarların hepsi yer ile eşit seviyede olursa yere oturan bir kimse altında bir mezarın bulunduğunu fark edemez hatta oturmakla kalmayıp oraya bevledebilir.

Mezarların üzerine kubbe veya oda benzeri yapılar inşa edilmesine gelince, bu davranışın nehyedilen fiiller arasında olduğu daha önce zikredilmişti.⁴⁰ Hz. Muhammed (s.a.v.), peygamber kabirlerinin üzerine mescit inşa eden Yahudi ve Hıristiyanları bu fiillerinden dolayı lanetlemiştir.⁴¹ Ayrıca mezarların üzerine veya ölüler için inşa edilen mescitleri ve onların içine resim konulmasını da açıkça yasak etmiş, böyle yapan kimselerin Allah nezdinde en kötü kullardan sayıldığını ifade etmiştir.⁴² Mezarların üstünde ibadet etmeyi ve mabet yapmayı yasaklayan rivayetlere dayanan Ahmed b. Hanbel, İmam Şafiî ve İmam Mâlik bu davranışa haram demişse de bazı âlimler kerih olarak kabul etmiştir. Ulemanın çoğuna göre Hz. Muhammed (s.a.v.) bir fiili lanetleyerek

³⁴ Makdisî, *el-Muğni*, 379; Ragheb, "Mezarın Yapısı", 22.

³⁵ Elbânî, *Cenazelere Dair Hükümler ve Bid'atleri*, 161.

³⁶ Yahya b. Şerif en-Nevevî, *el-Minhâc fi Şerh-i Sahîh-i Müslim b. Haccâc* (Basım yeri: Müessesetü Kurtuba, 1414), 7/52.

³⁷ Suhaybânî, *Ahkâmu'l-Mekâbir fi'ş-Şeriatî'l-İslâmiyye*, 144.

³⁸ Suhaybânî, *Ahkâmu'l-Mekâbir fi'ş-Şeriatî'l-İslâmiyye*, 147.

³⁹ Nevevî, *el-Minhâc fi Şerh-i Sahîh-i Müslim b. Haccâc*, 7/53.

⁴⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerh-i'l-Minhâc*, 3/32-33.

⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî* (Beyrut: Daru İbn Kesir, 1423)."Cenâiz", 61 (No.1330).

⁴² Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac en-Nişabûrî, *Sahîh-i Müslim*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (Riyâd: Dâru Tayyibe, 2006), "Mesâcid ve Mevâdiu's-Salât", 528.

yasakladıysa, bu durum söz konusu işin haram olduğuna delalet etmektedir.⁴³

Kimilerine göre kabirlerin üzerine bina, mescit veya kubbe gibi herhangi bir yapı inşa edilirse, yapının altındaki ölüye hürmeten o yapının yıkılması gerekir.⁴⁴ Örneğin Osmanlı dönemi Hanefî âlimlerinden İmâm Birgivî'nin (ö. 981/1573): "Kabirler üzerine yapılan kubbelerin yıkılması vaciptir." dediği rivayet edilir.⁴⁵ Birgivî bu düşüncesine dayanak olarak ise Hz. Muhammed'in, İslâm'a zarar vermek amacıyla yapılan "Mescid-i Dırâr"ı yıktırmasını örnek gösterip, mezarların üzerine inşa edilen mabetlerin de İslâm'ın özüne zarar vermesi halinde tıpkı bu mescidin yıktırılması gibi harap edilmesi gerektiğini savunmuştur.⁴⁶ Nitekim üzerine ibadethane inşa edilen bir mezar, zamanla amacından sapıp insanların medet dilediği kutsal bir mekân haline dönüşebilir. Bununla birlikte Hz. Peygamber, mezarların üzerinde veya ortasında namaz kılmaktan da insanları men' etmiştir.⁴⁷ Şafîîlerden kimi, bu davranışın çok çirkin olduğunu ifade etmek için bunu yapan kimsenin "mürtebib-i kebîre"den sayılacağını söylemiştir.⁴⁸

Kabrin kazılmasıyla dışarıya çıkarılan toprağa, ek bir toprağın ilave edilip edilmeyeceği de tartışma konusu olmuştur. İmam Şafîî'ye göre ölen kimse mezara konulduktan sonra üzerine atılan toprağın, mezarın içinden çıkan toprak miktarınca olması daha uygundur. Bunun aksini yapmak günah olmamakla birlikte, aksinin yapılmaması müstehaptır. Hanbelî, Mâlikî ve Hanefîlere göre ise mezarın üzerine ilave bir toprak eklemek mekruhtur.⁴⁹

Bazı âlimler, sırf mezar ziyareti için yapılan yolculukları çirkin görmüştür.⁵⁰ Burada kastedilen akraba mezarı ziyareti değil, velî veya peygamber gibi mübarek kişilerin mezarlarını ziyaret etmektir. Nitekim bu türden yolculukları yapan kimseler, ziyaretlerini Allah'a (c.c.) mukarenet vesilesi kılmakta ve birtakım manevî amaçlar gütmektedirler. Bu anlamda dört fıkıh mezhebinin imamı da mezarda Kur'ân-ı Kerîm okuyan kişinin

⁴³ İmâm Birgivî, *Bid'at ve Müstehâb Kabir Ziyaretleri*, thk. Muhammed el-Humeyyis, çev. A. Muhammed Beşir (İstanbul: Guraba Yayınları, ts.), 19-21.

⁴⁴ Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, 3/34.

⁴⁵ İmâm Birgivî, *Bid'at ve Müstehâb Kabir Ziyaretleri*, 80.

⁴⁶ Hüseyin Algül, "Mescid-i Dırâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (2004), 273; İmâm Birgivî, *Bid'at ve Müstehâb Kabir Ziyaretleri*, 80.

⁴⁷ Elbânî, *Cenazelere Dair Hükümler ve Bid'atleri*, 228.

⁴⁸ Elbânî, *Cenazelere Dair Hükümler ve Bid'atleri*, 236.

⁴⁹ Suhaybânî, *Ahkâmü'l-Mekâbir fi'ş-Şeriatü'l-İslâmiyye*, 149.

⁵⁰ İmâm Birgivî, *Bid'at ve Müstehâb Kabir Ziyaretleri*, 41.

yönünü mezara değil, kibleye çevirmesini uygun görmüştür.⁵¹ Onların bu nehiyden maksatları ise, ölüyü kutsallaştırmanın, ona yönelerek ibadet etmenin veya ondan medet ummanın önüne geçme düşüncesidir.

Özetle, İslâm'da mezarların ibadethanelere benzer şekilde tasarlanması ve kubbeli mezarların yapımı yasaklanmıştır. Söz konusu yasağın sebebi ise insanların ölüden medet ve şefaathanelere, mezarlıklarda dilek dileyip adak adamaları, bu türden mekânları istimdâd vesilesi kılmaları, yaşayan kimselerin daha fazla ihtiyaç duyduğu süsleme ve mimarîde kullanılan malzemelerin kabir yapımı için harcanıp gösterişe ve aşırı masrafa kaçılması gibi birtakım mevzulardan insanları uzak tutmak olduğu söylenebilir. Nitekim tarih boyunca birçok milletin mezarlıklardaki heykelleri veya bazı mezarları kutsallaştırdığı görülmüştür.⁵²

1.3. Mezar Taşı ve Tasvir Meselesi

İnsanoğlunun güzel olana ve estetiğe verdiği önem, insanın yaratılışındaki güzel olanı sevme ve ona yönelme duygusundan kaynaklanmaktadır.⁵³ İslâm fıkhı her konuda olduğu gibi sanat ve tasarım konularında da insanlar için belirli sınırlar çizmiş ancak kulların, insana has olan sanat ve estetik duygularını tatmin edebilmeleri için de el işçiliğine ve tasarıma müsaade etmiştir.⁵⁴ Aslında bu mevzu İslâm fikhının sanattan, estetikten, kültürden, ahlaktan ve insana has ulvî lezzetlerden ayrı olan salt bir kurallar bütünü olmadığını göstergelerinden biridir.

Kabirlerin baş ve ayak uçlarına yerleştirilen ve şahide olarak isimlendirilen taş veya tahta benzeri şeyler ulemadan bazısı tarafından sakıncalı görülmemekle birlikte, bunların üzerine herhangi bir şey yazılıp çizilmemesi gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁵ Nitekim Hz. Peygamber'in sahâbeden "Osman b. Ma'zun" vefat ettiğinde, mezarın yeri belli olsun diye kabrin başına taş diktiği rivayet olunmuştur.⁵⁶ Bir keresinde de o, bütün mezarların üzerinin düzlenmiş ve yer ile aynı seviyede olmasını, bütün suretlerin ve heykellerin de yok edilmesini tavsiye etmiştir.⁵⁷ Buradan anlaşılmaktadır ki, Hz. Peygamber'in mezar başına taş dikmesi, onun

⁵¹ İmâm Birgivî, *Bid'at ve Müstehâb Kabir Ziyaretleri*, 58.

⁵² İmâm Birgivî, *Bid'at ve Müstehâb Kabir Ziyaretleri*, 8-16.

⁵³ Nusret Çam, *İslam'da Sanat Sanatta İslâm* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2016), 29.

⁵⁴ Çam, *İslâm'da Sanat Sanatta İslâm*, 42.

⁵⁵ Vizâratü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, *el-Mevsûatu'l-Fikhiyye el-Kuveytiyye* (Kuveyt: Dâru's-Selâsil, 1427), 100-101; Ragheb, "Mezarın Yapısı", 22.

⁵⁶ Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, thk. Şuayb el-Arnâvut - Muhammed Kâmil Karabelli (Dimeşk: Dâru'r-Risâletü'l-Âlemiyye, 2009), "Cenâiz", 63 (No. 3206).

⁵⁷ Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, "Cenâiz", 72 (No. 3218).

mezarlıklarda heykel yapımına müsaade ettiği anlamına gelmez. Bilakis o, üzerinde herhangi bir suret veya oyma olmayan düz bir taşı sırf mezarın belli olması maksadıyla toprağa dikmiştir. Yukarıdaki rivayete kıyas yapan bazı âlimlere göre, mezar taşına mevtanın kimliğini açıklayan birtakım bilgilerin belirtilmesinde sakınca yoktur çünkü Hz. Muhammed de mezar taşını, mezarın bilinmesi amacıyla dikmiştir.⁵⁸

Ulemadan bazıları mezar taşına suret, yazı, süsleme ve benzeri şeylerin yapılmasını yasaklamış, bununla birlikte Hanefiler ölünün kim olduğunun bilinmesi açısından sadece onu tanıtıcı birtakım bilgilerin bulunmasını olağan kabul etmişlerdir.⁵⁹ Hanefilere göre mezarlıklara üzerinde yazı veya suret bulunan işlemler yapılması haram olmamakla birlikte kerihdir.⁶⁰ Şafiîler, mezar taşına ölen kişi ile ilgili tanıtıcı bilgilerin yazılmasına, mezarların birbirine karıştırılmaması için zaruret miktarınca izin vermişlerdir.⁶¹ Bununla birlikte mezarların üzerine bina edilen tepeli ve gösterişli yapıların yıkılması gerektiğini savunmuşlardır.⁶²

Vefat eden kimselerin heykellerinin yapılması veya mezar başına heykel dikilmesi meselesiyle ilgili -Nuh Suresi 23. ayette geçen ve kimileri tarafından ilah olarak kabul edilen- “Vedd, Suva, Yegus, Yeuk ve Nesr” isimleri önem taşımaktadır. Elmalılı’ya göre sözü geçen kimseler, yaşarken insanlar arasında sevilen ve sayılan şahıslardan olup vefat ettikten sonra onların anısına taşlar dikilmiş olan kimselerdir ki, daha sonraki nesiller onların birer tanrı olduğunu zannederek büyümüşür.⁶³

Hz. Peygamber, seferden döndüğünde evde Âişe annemize ait olan ve üzerinde tasvirler bulunan bir örtüyü görmüş ve onu eline alıp yırtarak, Allah'ın yarattıklarına benzeyen tasvirler yapanların ahiret gününde şiddetli bir azaba uğrayacaklarını söylemiştir.⁶⁴ Bir başka rivayete göre de Hz. Âişe üzerinde suret bulunan bir yastık almış, Hz. Muhammed (s.a.v.) ise bu yastığı görünce, insanların tasvirli eşyalar sebebiyle kıyamette azap göreceklerini ve meleklerin de suret bulunan mekânlara girmeyeceğini dile

⁵⁸ Elbânî, *Cenazelere Dair Hükümler ve Bid'atleri*, 221-222.

⁵⁹ Karaman, “Cenaze Defni ve Kabir Ziyareti Üzerine Bir İnceleme”, 28.

⁶⁰ Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Âsâr*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-İlmiyye, 1413), 187; Elbânî, *Cenazelere Dair Hükümler ve Bid'atleri*, 220.

⁶¹ Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, 3/34.

⁶² Bülent Nuri Kılavuz, “Farklı Bir Mezar Anıtı Olarak Açık Türbeler: Muş Örnekleri”, *Turkish Studies - Social Sciences* 15/1 (ts.), 392.

⁶³ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, 2012), 8/392.

⁶⁴ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Libâs”, 91 (No. 5954).

getirmiştir.⁶⁵ Ayrıca onun, suret yapan kimselere de lanet ettiği rivayetler arasındadır.⁶⁶

Yukarıdaki rivayete dayanan ulemanın düşüncesine göre, doğadaki dağlar, taşlar, denizler, bitkiler ve ağaçlar gibi câmid varlıkların resmedilmesinde veya ev, mescit, araba, gemi, tren gibi insan yapımı ürünlerin yapılmasında herhangi bir sakınca yoktur.⁶⁷ Ancak insan veya hayvan gibi ruh taşıyan canlıların suretinin ya da minyatürünün yapılması konusunda ihtilaf vardır. Nitekim Hz. Peygamber, içinde suret bulunan eve meleklerin girmeyeceğini söylemiştir.⁶⁸ Ayrıca o, kıyamet gününde en şiddetli azaba uğrayacak olan kişilerin musavvirler olduğunu dile getirmiştir.⁶⁹

Canlı varlıkların suretlerinin yapılması konusundaki ihtilafli görüşleri üç kategori altında toplamak mümkündür. Buna göre bazı âlimler, tapınma kaygısının olmadığı ve sırf sanat için yapılan suretlerin herhangi bir sakıncasının olmadığını dile getirmişlerdir.⁷⁰ Mâlikîler ve seleften bazısına göre ise üç durum haricinde insan ve hayvan sureti yapmak caizdir. Buna göre yapılan suretin gölgesi olmamalıdır. Dolayısıyla üç boyutlu bir heykelin gölgesi olduğu için yapılması caiz değildir ancak düz bir yüzeye (kâğıt veya duvar gibi) çizilen resimler bundan müstesna edilmiştir. İkinci şarta göre, yapılan çizimin uzuvlarının tam olmaması gerekir. Nasıl ki bir insan veya hayvan, kafası olmadan yahut karnı oyulmuş bir vaziyetteyken yaşayamıyorsa, çizilen suretin de yaşayan canlılara benzememesi için böyle bir vaziyette resmedilmesi doğru olacaktır. Üçüncü ve son şarta göre de tasvirin malzemesinde tahta, demir, bakır ve taş gibi dayanıklı malzemelerin kullanılmasından kaçınılmalıdır. Hanefî, Şafiî ve Hanbelîlerin görüşü ise, ruh sahibi olan canlıların tasvirini yapmanın caiz olmadığı yönündedir.⁷¹

Tüm bu bilgilerden yola çıkarak günümüz âlimlerinden bazıları da İslâm'daki söz konusu yasaklamanın "sedd-i zerî'a" amacını taşıdığını, putperestliğin ise eskisi kadar yaygın olmaması sebebiyle günümüzde sanat ve estetik için insan veya hayvan suretlerinin çizilebileceğini dile

⁶⁵ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Libâs", 92 (No. 5957).

⁶⁶ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Libâs", 96 (No. 5962).

⁶⁷ Vizâratü'l-evkâf ve'ş-şuûni'l-İslâmiyye, *el-Mevsûatu'l-Fikhiyye el-Kuveytiyye*, 97.

⁶⁸ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Libâs", 88 (No. 5949).

⁶⁹ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Libâs", 89 (No. 5950).

⁷⁰ Vizâratü'l-evkâf ve'ş-şuûni'l-İslâmiyye, *el-Mevsûatu'l-Fikhiyye el-Kuveytiyye*, 100; Hasan Yaşaroğlu, "İslâm'da Resim-Heykel Yasağı ve Ahmet Hamdi Akseki'nin Konu Hakkındaki Görüşleri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2016), 86.

⁷¹ Vizâratü'l-evkâf ve'ş-şuûni'l-İslâmiyye, *el-Mevsûatu'l-Fikhiyye el-Kuveytiyye*, 101-102.

getirmişlerdir.⁷² İnsan ve hayvan sureti yapmaya cevaz veren kimseler, “Erken İslâm” döneminde de müslüman sanatçıların bu türden tasvirler yaptıklarını ancak sonraki devirlerde söz konusu suretleri inşa etmenin haram olduğu düşüncesi baskın olunca tasvirlerin gittikçe azaldığını ifade etmişlerdir.⁷³

Mezarlıkta ve mezar yapımında yasaklanan fiilleri yapan kimseler hakkındaki genel yorumlar incelendiğinde daha çok radikal grupların bu kişileri tekfir etmeye varan uyarılar yaptığı bununla birlikte tasavvufî gruplar ve “İhvân-ı Müslimîn” gibi konuya daha ılımlı yaklaşan kimselerin ise bu davranışları sadece günah olarak nitelendirdiği bilinmektedir.⁷⁴ Muhtemelen bu ılımlı yaklaşımın sebebi, bazı uygulamaların, halk dindarlığı da diyebileceğimiz avamdan kimselerin dinî algısının kültür ile birleşmesinden kaynaklanmış olmasıyla ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla bu konuda ılımlı davrananlar, halkın sâfiyâne duygularla yaptığı ve haramlığının tam olarak bilincinde olmadığı mevzulardan dolayı onları tekfir etmeyi uygun görmemişlerdir. Söz konusu radikal topluluklardan biri olan Vehhâbîler, mezar ve türbeleri müslümanların toplanıp Allah’a şirk koştuğu mekânlar olarak görmüş ve mezar, türbe, tekke gibi yapıları yıkıp dümdüz etmişlerdir.⁷⁵ Böylece onlar “el-itikâd fi’l-enbiya ve’s-sâlihîn” olarak da adlandırdıkları toplum tarafından saygı duyulan şahıslardan medet ummayı ve onların mezarlarını sürekli ziyaret etmeyi engellemiş olacaklardı.⁷⁶

Kubbeli veya gösterişli kabirlerin yıkılıp yıkılmayacağı mevzusu da tartışmalı konulardandır. Örneğin bir kimsenin mezarında kubbe ve benzeri yapılar inşa edilmişse ve o kimsenin yanına başka bir ölünün de gömülmesi gerekiyorsa İmam Şafiî’ye göre şayet mezarlık vakıf mezarlığı gibi özel mülk olmayan bir yer ise “zaruret halinde” kubbenin yıkılması mümkündür. Ancak özel mülkte bulunan bir yapı ise mezarın yapısına dokunulmaması gerekir.⁷⁷ Hanbelîler de bu konuda İmam Şafiî ile paralel düşünerek umumî mezarlıkları daraltacak kubbe veya binayı andıran türden yapıların

⁷² Yaşaroğlu, “İslam’da Resim-Heykel Yasağı ve Ahmet Hamdi Akseki’nin Konu Hakkındaki Görüşleri”, 90.

⁷³ Şenay Sayın Alsan, “İslamiyet’te Tasvir Yasağı ve Türk Mimari Süsleme Sanatında İnsan Figürünün Kullanımı”, *The Journal of Social Science* 3/5 (Şubat 2019), 287.

⁷⁴ Kamile Ünlüsoy, “İhvân-ı Müslimîn’in Kabir Ziyaretleriyle İlgili Görüşleri ve Muhaliflerinin Eleştirileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2020), 90-91.

⁷⁵ Esther Peskes, “18. Asırda Tasavvuf ve Vehhâbilik”, çev. Mehmet Çelenk, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 419.

⁷⁶ Peskes, “18. Asırda Tasavvuf ve Vehhâbilik”, 422.

⁷⁷ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ’l-Kübrâ el-Fikhiyye* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 2/7.

olmaması gerektiğini dile getirmişlerdir.⁷⁸ Mâlikî ulemadan İbn Rüşd'ün de yukarıdaki düşünceye benzer bir fikre sahip olduğu görülmektedir.⁷⁹

Gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse hadislerde, tapınma amacıyla kullanılan tasvirler hakkında olumsuz bir dil kullanılmadığı⁸⁰ göz önünde bulundurulursa "İşler maksatlarına göredir."⁸¹ kaidesi gereği dine hâlel getirme amacıyla yapılmayan ve dinin özüne zarar vermeyen tasvirlerin yapılması hakkında mutlak bir haramlıktan bahsedemeyiz. Günümüzde gerek oyuncak ve giyim sektöründe gerekse farklı tasarım ürünlerinde suretlerin bolca kullanıldığı ve bunların herhangi bir dini amaca hizmet etmediği de dikkate alındığında amellerin niyetler çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği bu örneklerde açıkça müşahede edilebilir.⁸² Tasvir meselesinin mezarlıklar ve ibadet yerleri açısından ele alınmasına gelince, buradaki durum yukarıdaki örneklerden farklılık arz etmektedir. Bunun sebebi ise mezarlıklara dikilen şekilli taşların veya mezar üzerine kazınan kabartmalı tasvirlerin bu mekânları birer tapınma yerine dönüştürme endişesidir. Buna ilaveten ölünün kutsallaştırılması, ona haddinden fazla bir değer verilmesi ve istimdat vesilesi kılınması gibi tehlikelerin de önüne set çekilmesi gerekmektedir. Söz konusu tehlikelere ilaveten âlimler arasında tartışma konusu olan tasvir ve benzeri meselelerde ihtiyatlı davranılması, orta yolun bulunması ve günaha götürecekt vesilelerin önüne geçilmesi -İslâmiyet'in özüne zarar vermemek adına- daha uygun bir davranış olacaktır.

2. Türk-İslâm Mezarları

Türkler müslüman olmadan önce kabirlerinin üzerini göçebe yaşam tarzının bir temsili ve etkisi olan "çadır" şeklinde inşa ederlerdi. Üçgen formundaki bu mezar yapıtları için "kurgan" ismi kullanılmaktaydı. Ayrıca kabirlerin üzerine toprak yığarak zeminden daha yukarıda durması sağlanmaktaydı.⁸³ Türkler, müslüman olunca bu mezar formunu "türbe ve

⁷⁸ Muhammed b. Müflih el-Makdisî, *Kitâbu'l-Furu' ve meahu Tashîhu'l-Furu' li Alâuddîn Ali b. Süleyman el-Merdâvî*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Müessesetü'r-Risale, 1424), 3/380.

⁷⁹ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya el-Venşerîsî, *el-Mi'yâru'l-Ma'rib ve'l-Câmiu'l-Mağrib an Fetâvâ Ehli İfrîgiyye ve'l-Endülüs ve'l-Mağrib*, thk. Muhammed Hacî (Kuveyt: Vizâretu'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye, 1401), 1/318.

⁸⁰ Çam, *İslâm'da Sanat Sanatta İslâm*, 38-39.

⁸¹ Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1422), 11.

⁸² Çam, *İslâm'da Sanat Sanatta İslâm*, 57.

⁸³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015), 293.

kümbet" şeklinde devam ettirmişlerdir. ⁸⁴ Bunların ilk örneklerine ise daha sonra da değinileceği üzere "Karahanlılar Döneminde" rastlanmıştır. ⁸⁵ Burada dikkat çeken nokta, onların mezarlarını tümsek şeklinde ve yerden yukarıda inşa etmiş olmalarıdır. Ayrıca Türklerin mezar inşasında "kerpiç" kullandığı günümüze aktarılan bilgiler arasındadır. ⁸⁶ Eski Türklerin mevtayı tabut içerisinde gömdükleri de bilinmektedir. ⁸⁷ Bu bilgilere ek olarak, İslâm öncesi Türklerin gelenekleri arasında, mevtanın bedenini ve sahip olduğu her şeyi yakma uygulaması ile ⁸⁸ ölünün bedenini ağaca asma âdetinin de mevcut olduğu bilinmektedir. ⁸⁹ Mezar inşasına gelince, taş oymaları ve taş süslemesi onlar için önem taşımaktaydı. Mezarların üzerine ölen kimsenin resmini işleyip onu tanıtıcı birtakım resimler de çizerlerdi. Ayrıca her mezarın tepesine de heykel dikerlerdi. ⁹⁰

Türkler müslüman olduktan sonra İslâm'a ters olan kimi adetlerini tamamen terk etmiş, kimilerini ise İslâm'a uygun bir formata büründürerek devam ettirme yoluna gitmiştir. Değiştirerek devam ettirdikleri âdetlerden biri "kurgan" ve "balbal" olarak da adlandırılan mezar yapıtlarıdır. Bunlardan birincisi "türbe ve kümbet", ikincisi ise "kitabe" şeklinde inşa edilmeye başlamıştır. ⁹¹ Eski Türkler cenazenin bulunduğu mekânın kaybolmaması adına kurgan denilen yapıtları meydana getirirler ve mezarın başına da bir taş dikerlerdi. ⁹² Kurganın, ölen kimseyi ve onun mezarının (toprağının) etrafını muhafaza ettiği düşünülürdü. ⁹³ Bunlar kimi zaman "daire" şeklinde yapıldığı gibi kimi zaman da "dikdörtgen" şeklinde inşa edilirdi. Bununla birlikte "odali mezar" inşa edilmesi de yaygın olan eski âdetlerin arasında yer almaktaydı. ⁹⁴

Dikili taşlara gelince bunlar, heykel yani elinde çanak bulunduran bir insan suretinde olup bu çanağın tam olarak hangi sebeple yapıldığı tartışma

⁸⁴ Aslı Sağıroğlu Arslan, "'Taşlar Konuşur': Türk Mezar Taşlarının Biçim Dili", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 3/6 (2017), 1925.

⁸⁵ Sağıroğlu Arslan, "'Taşlar Konuşur': Türk Mezar Taşlarının Biçim Dili", 1929.

⁸⁶ Yaşar Çoruhlu, "Türklerde Kurgan Tipi Mezarın Ortaya Çıkışı", *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları* 15 (2010), 564.

⁸⁷ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986), 177.

⁸⁸ Nejat Diyarbekirli, "Türkler'de Mezar Yapısı ve Defin Merasimleri", *Türk Kültürü Araştırmaları* 28/1-2 (1990), 56.

⁸⁹ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 181.

⁹⁰ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 178-179.

⁹¹ Edip Yılmaz, "Tarihi Mezar Taşı Kitabelerinde Ayet, Hadis ve Güzel Sözlerden Örnekler", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 428.

⁹² Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 293.

⁹³ Çoruhlu, "Kurgan Tipi Mezar", 559.

⁹⁴ Çoruhlu, "Kurgan Tipi Mezar", 563-564.

konusu olmuştur. Muhtemelen bu uygulama, Türklerin ölü gömme âdetinin bir parçası olan “kımız dolu tahta kadeh”in vefat eden kişinin eline tutuşturulmasıyla ilgiliydi.⁹⁵ Bazen de mezarın başına, vefat eden kişi hakkındaki bilgilerin yazdığı bir kitabe dikilirdi.⁹⁶ Kimilerine göre vefat eden kimsenin cinsiyetine göre kabrin başındaki oymalar, “taş baba” veya “taş nine” şeklinde isimlendirilirdi. Bunları balbalardan ayıran nokta ise balbalların, bir kimsenin yiğitliğini gösterebilmesi adına öldürdüğü düşman askerlerinin adedince düz taşları toprağa sabitlemesini ifade etmesidir.⁹⁷ Düşmanları simgeleyen mevzubahis taşların⁹⁸ onları katleden kişinin yani mevtanın öteki dünyada hizmetçisi olacağına inanılırdı.⁹⁹ Günümüzde bu balbalların örneklerine Çanakkale, Van, Hakkâri, Erzincan ve Mardin gibi şehirlerde rastlanmaktadır.¹⁰⁰

Göçebe bir millet olan Türklerin kültüründe hayvan suretleri önem taşımakta, hem mezar, barınak, tapınak vb. yapıtlarda hem de süs eşyalarında bolca kullanılmaktadır.¹⁰¹ Örneğin Eski Türk geleneğindeki mezar motifleri arasında Türkler tarafından önemli görülen “koç, koyun ve at” biçiminde tasvirler bulunmaktadır.¹⁰² Bu hayvanların değeri ise onlar tarafından tanrıya bir sunak olarak kesilmelerinden kaynaklıdır.¹⁰³ Başka bir örnek olarak ise savaşçı bir millet olan Türklerin “balta, kazma, kılıç, hançer, bıçak” motiflerini de kabirlerde kullandığı bilinmektedir.¹⁰⁴

Taş üzerine resim yapıp yazı yazma Türkler arasında önemli bir uygulamaydı. Nitekim onlar sahip oldukları eşyaları ve zenginliği ifade etmek amacıyla taşlara “tamga” vururlardı.¹⁰⁵ İslamlaşma sonrasında

⁹⁵ Diyarbakirli, “Türkler’de Mezar Yapısı ve Defin Merasimleri”, 57.

⁹⁶ Mustafa Aksoy, “Türkistan’dan Anadolu’ya Koç-Koyun Heykelleri ve Balballar”, *Yeni Türkiye* 53/Türk Dünyası Özel Sayısı-I (2013), 665.

⁹⁷ Sağiroğlu Arslan, “‘Taşlar Konuşur’: Türk Mezar Taşlarının Biçim Dili”, 1926.

⁹⁸ Yaşar Çoruhlu, “Orta-Asya’dan Anadolu’ya Lahit veya Taş Sandukalarda Görülen Hançer-Bıçak Tasvirlerinin Sembolizmi”, *I. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler*, (1997), 61.

⁹⁹ Diyarbakirli, “Türkler’de Mezar Yapısı ve Defin Merasimleri”, 57.

¹⁰⁰ Aksoy, “Türkistan’dan Anadolu’ya Koç-Koyun Heykelleri ve Balballar”, 665-666.

¹⁰¹ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 308.

¹⁰² Faruk Karaca, “‘Mezar Taşlarına Yansıyan Şekliyle’ Türk Kültüründe Hayat ve Ölümle İlgili Bazı Değerlendirmeler”, *İslâmî Araştırmalar* 14/3-4 (2001), 504.

¹⁰³ Aksoy, “Türkistan’dan Anadolu’ya Koç-Koyun Heykelleri ve Balballar”, 666.

¹⁰⁴ Çoruhlu, “Orta-Asya’dan Anadolu’ya Lahit veya Taş Sandukalarda Görülen Hançer-Bıçak Tasvirlerinin Sembolizmi”, 61.

¹⁰⁵ Kayrat Belek, “Kırgızistan’da Yeni Bulunan Karahanlı Dönemine Ait Damgalı Türk-İslam Kitabeleri”, *XVII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 15-17 Eylül 2014: Kongreye Sunulan Bildirler: II. Cilt - I. Kısım: Orta Asya ve Kafkasya Tarihi 2* (2018), 144.

“Karahanlılar” devrinde bu türden dünyevî içerikli yazılar yerini dinî içerikli olanlara bırakmıştır.¹⁰⁶

İslâmî kimlik taşıyan ilk Türk devleti vafına sahip olan “Karahanlılar” döneminde eski türden yapıların yerini yeni eserler almaya başlamıştır.¹⁰⁷ Örneğin mezar taşı süslemelerinde Arap alfabesi ve hüsn-i hat sanatı ile yazılan Arapça yazılar kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰⁸ Ayrıca “pişmiş tuğla” ve “kerpiç” kullanımına da rastlanmaktadır.¹⁰⁹

Karahanlılar ile başlayan türbe yaptırma geleneği daha sonra da devam etmiş ve “Selçuklular” vesilesiyle Küçük Asya bölgesine de yayılmıştır. Bu yapılarda kimi zaman mezarların üzeri tamamen taş ile kapatılırken kimi zaman da üzeri açık bir şekilde inşa edilmiştir.¹¹⁰ Bir de “lahit” biçiminde yapılanları vardır ki bunların ortasında boşluk bulunup dört kenarı taşlarla çevrili -üstü açık ancak kenarları kapalı- olurdu.¹¹¹

Osmanlı zamanına gelindiğinde ise kitabeler, manzume ve edebî yazılar için de bir sergi vesilesi olmuştur.¹¹² Yine bu dönemde inşa edilen yapılarda, makbere şeklinde yapılan dikdörtgen mezarlar yerine, üzeri sadece toprakla örtülü olan kabre “şahide” denilen iki adet yazıtın dikilmesi âdeti daha yaygındı.¹¹³ Kimi zaman söz konusu yazıtların bir veçhesinde “Osmanlıca” diğer veçhesinde ise “Latin alfabesi” kullanıldığı gözlemlenmiştir.¹¹⁴ Üzerlerine sanduka inşa edilmiş ve başına kitabe dikilmiş olan kabirler de yine Osmanlı Türklerinin yapıtları arasında görülmektedir.¹¹⁵ Genellikle, üzerinde yarım ay şeklinde bir çatısı bulunan

¹⁰⁶ Belek, “Kırgızistan’da Yeni Bulunan Karahanlı Dönemine Ait Damgalı Türk-İslam Kitabeleri”, 145.

¹⁰⁷ İlhan Özkeçeci, “İlk Dönem Hâkânî (Karahanlı) Camilerindeki Bazı Tuğla Süsleme Unsurları”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/4 (2016), 724.

¹⁰⁸ Özkeçeci, “İlk Dönem Hâkânî (Karahanlı) Camilerindeki Bazı Tuğla Süsleme Unsurları”, 725.

¹⁰⁹ Özkeçeci, “İlk Dönem Hâkânî (Karahanlı) Camilerindeki Bazı Tuğla Süsleme Unsurları”, 727-728.

¹¹⁰ Kılavuz, “Farklı Bir Mezar Anıtı Olarak Açık Türbeler: Muş Örnekleri”, 393.

¹¹¹ Savaş Yıldırım, “Tarsus Arkeoloji Müzesi’ndeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 32/53 (Mayıs 2013), 316.

¹¹² Bekir Tatlı, “Türk-İslâm Mimarisinde Yazılı Süsleme ve Hadis Kullanımı”, *1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu* (Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde Çağdaş Tasarım ve Teknolojiler, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2012), 209.

¹¹³ Hicabi Gülgen, “Tasavvuf Kültürünün Mezar ve Mezar Taşlarına Etkisinde Bursa Örneği”, *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4* (2005), 432.

¹¹⁴ Hümeýra Türk - Hacer Kara, “Konya’daki Osmanlı Türbeleri’nde Mezar Taşları”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2021), 864.

¹¹⁵ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 379-381.

mezarlara “türbe” adı verilirken, börk şeklinde uca doğru incelen bir yapı bulunan mezarlara ise “kümbet” ismi verilmiştir.¹¹⁶

Türklerin müslüman olduktan sonra yaptıkları mezarlarda hem eski Türk geleneğini hem de İslâmiyet'i yansıtan süslemelerin ve hüsn-i hat örneklerinin bir arada kullanıldığı bilinmektedir.¹¹⁷ Türkler bu sözleri bazen insanlara öğüt vermek için bazen de İslâm dinini tanıtma ve başkalarına ulaştırma maksadıyla kullanmışlardır.¹¹⁸ Burada önemli olan nokta ise, gerek kullanılan nasların gerekse diğer türden sözlerin kabristana uygun olacak bir şekilde, ahiret hayatı ve dünyanın fani oluşunu vurgulayan ifadeler arasından seçilmiş olmasıdır.¹¹⁹ Buna göre İslamlaşma öncesinde daha çok dünyevî zevklere hitap eden ve estetik yönü ön plana çıkan mezarlar inşa eden Türk sanatkarlar, müslüman olduktan sonra mezar inşasında ve süslemesinde Allah'ı (c.c.) ve ölümü hatırlatan, mâsivanın geçiciliğini vurgulayan ve uhrevî yönü daha ağır basan yapıtlar inşa edip yazılar yazmaya başlamıştır.¹²⁰ Ayrıca mezar taşında, merhumun kişisel bilgilerinin yazılması haricinde, naslardan bölümler veya hayatın geçiciliği ile ilgili uyarıcı sözler de yer alabiliyordu.¹²¹ Bununla birlikte müslümanlar tarafından değerli görülen şahıslara ait ifadeler yer almakta, bu kimselerin başında ise “Hz. Ali” gelmekteydi.¹²² Mevzubahis sözler ise özel eğitilmiş hattatların eliyle yazılmaktaydı.¹²³ Mezarın baş kısmına dikilen taşın bir veçhesine ayet diğer veçhesine hadis yazılırken, ayak kısmında olan taşın bir tarafına mevtanın künyesi diğer tarafına ise tarih yazılırdı.¹²⁴

İslamlaşmadan sonra da genel hatlarıyla kendini muhafaza eden eski geleneklerden birisi olan, ölen kişinin sürekli hatırlanması ve isminin adeta ebedileştirilmesi düşüncesi ile mezarların abidevî bir şekle büründürülmesi düşüncesi her daim kendini korumayı başarmıştır.¹²⁵ Bununla birlikte Türk-İslam mezarları popüler ve aktüel olana göre de şekil almakta ve her

¹¹⁶ Muhammet Kemaloğlu, “XI. -XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Dini Eserlerinden Kümbet-Türbe-Ziyâretgâh-Namazgâh ve Câmîler”, *Akademik Bakış: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi* 39 (2013), 13.

¹¹⁷ Tatlı, “Türk-İslâm Mimarisinde Yazılı Süsleme ve Hadis Kullanımı”, 206.

¹¹⁸ Tatlı, “Türk-İslâm Mimarisinde Yazılı Süsleme ve Hadis Kullanımı”, 207-208.

¹¹⁹ Tatlı, “Türk-İslâm Mimarisinde Yazılı Süsleme ve Hadis Kullanımı”, 223.

¹²⁰ Mehtap Dede Kodaman, “Selimiye Camii Süslemelerinde Türk-İslam Estetiğinin Sınırları”, *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi = The Journal of Turk & Islam World Social Studies* 5/17 (2018), 350-352.

¹²¹ Yılmaz, “Ayat, Hadis ve Güzel Sözlerden Örnekler”, 431.

¹²² Tatlı, “Türk-İslâm Mimarisinde Yazılı Süsleme ve Hadis Kullanımı”, 212.

¹²³ Tatlı, “Türk-İslâm Mimarisinde Yazılı Süsleme ve Hadis Kullanımı”, 210.

¹²⁴ Tatlı, “Türk-İslâm Mimarisinde Yazılı Süsleme ve Hadis Kullanımı”, 217.

¹²⁵ Karaca, “Türk Kültüründe Hayat ve Ölümle İlgili Bazı Değerlendirmeler”, 503.

dönemin kendine has sanat anlayışı ve estetik zevki mezarlarda ve mezar taşlarında görülmektedir.¹²⁶ Örneğin Hz. Peygamber'in kabir inşası ile ilgili birtakım yasaklamalarına rağmen, Türk-İslâm yapıtlarında gömütlerin tam tepesine yapılan tahtadan veya başka malzemelerden yapılan sandukaların varlığı göze çarpmaktadır.¹²⁷

Müslüman Türkler, kabir inşasında her biri farklı bir manayı ihtiva eden motifler ve simgeler kullanmaktaydı. Söz konusu motiflerin anlamını bilen kişi, bu sayede ölen kimse hakkında bilgi sahibi olabilmekteydi.¹²⁸ Bununla birlikte tıpkı eski Türk inançlarında kendisine yer bulan "taş nine ve taş baba" unsuruna paralel olarak, İslâmlaşma sonrasında, şayet ölen kimse kadın ise şâhidesi/mezar taşı çiçeklerle bezenir, erkek ise bir serpuş yapılırdı.¹²⁹ Bunlardan yola çıkılarak denilebilir ki: İslâmlaşma öncesinde yapılan insan suretindeki yontulardan tam manasıyla vazgeçemeyen müslüman Türkler, çareyi ana hatlarıyla tıpkı bir adamı andıran fakat vücut hatları ve organları ayrıntılı bir şekilde taşa nakışlanmamış olan bu şâhidelerde bulmuşlardır.¹³⁰ Söz konusu yapıtların tepesinde ise insan kafasını andırır şekilde "sarık, kavuk ve fes" gibi serpuşlar bulunmaktaydı.¹³¹ Biçici bu durumu şöyle özetlemektedir: "Mezarlıktaki şahidelere çoğunlukla baş, boyun ve vücut şekli verilmeye çalışılmış olup, başlar fes, tozak, takke, dulakçılık ile süslenmiş, bellere kuşak ve kemer motifleri yerleştirilmiştir."¹³² Bununla birlikte Türklerin müslüman olmasında oldukça etkili olan mutasavvıfların ve tarikatların etkisi de mezar mimarisinde kendini açıkça belli eden unsurlar arasında yer almıştır.¹³³

Ölünün baş veya ayak ucuna yerleştirilen taşlardaki insan suretlerinin zamanla yerini, insana benzeyen ama uzuvları net bir şekilde belli olmayan oymalı taşların almasının sebebinin İslâm'daki suret çizme yasağı olduğu düşünülebilir. Müslümanlaşan Türk sanatkarların -her ne kadar İslâm'a uygun bir şekilde sanatlarını icra etmeye çalışmışlarsa da- eski geleneklerinden ve yerleşik mimari yapılardan tam olarak vazgeçemedikleri için çareyi her iki düşünceyi birleştirmekte bulduğu söylenebilir.

¹²⁶ Karaca, "Türk Kültüründe Hayat ve Ölümle İlgili Bazı Değerlendirmeler", 503.

¹²⁷ Bozkurt, "Sanduka" (2009), 102.

¹²⁸ Çiğdem Sütcü - Fatih Özçelik, "Kültürümüzün Bir Parçası: Mezarlar ve Mezar Taşları", *Düzce'de Tarih Kültür ve Sanat*, (2017), 321.

¹²⁹ Sütcü - Özçelik, "Kültürümüzün Bir Parçası: Mezarlar ve Mezar Taşları", 322.

¹³⁰ Sağıroğlu Arslan, "'Taşlar Konuşur': Türk Mezar Taşlarının Biçim Dili", 1931.

¹³¹ Sağıroğlu Arslan, "'Taşlar Konuşur': Türk Mezar Taşlarının Biçim Dili", 1931-1932.

¹³² H. Kâmil Biçici, "Yazılı Araştırmalar Işığında Türkiye Mezar Taşlarına Toplu Bir Bakış", *EKEV Akademi Dergisi* 26 (2006), 179.

¹³³ Gülgen, "Tasavvuf Kültürünün Mezar ve Mezar Taşlarına Etkisinde Bursa Örneği", 434.

Türk halk dindarlığının, özünde tasavvufa ve özellikle de “evliya kültürüne” dayandığı söylenebilir.¹³⁴ Bu durumun muhtemel nedenlerinden belki de en önemlisi, Türkler arasında İslâmiyet’i yayma faaliyetlerini en çok da sûflerin üstlenmiş olmasıdır.¹³⁵ Ayrıca tasavvuf ehlinin “Ne olursan ol yine gel.” düşüncesini prensip edinmesi ve insanları İslâm’a ısındırmak için hoşgörülü davranması, bununla birlikte Türklerin eski dinindeki birtakım mistik öğeler ile tasavvufun maneviyata verdiği önemin paralellik arz etmesi gibi birçok etkenin buna sebebiyet verdiği söylenebilir.¹³⁶ Bu anlamda sûfler, İslâm’a kazandırmak istedikleri toplumlara hitap ederken onların kültürüne ve hayat biçimine uygun bir dil kullanmaya dikkat etmiş ve onların geleneklerinden getirip benimsedikleri bazı uygulamaları yadırgamamışlardır.¹³⁷ Bu nedenle Türklerin eski uygulamalarından bazısını günümüze de taşımış olmaları, tasavvuf hoşgörüsünün sonuçlarından birisi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak Türk halkının, şamanların mezarlarını ziyaret etme âdeti ile evliyanın mezarını ziyaret etmeye âdeti arasında paralellik arz ettiği gibi balbal ve benzeri taşların yerine genel hatlarıyla insan vücudunu andıran fakat tam olarak insan uzuvlarının işlenmediği taşlara eğilim göstermelerinin de eski gelenekler ile paralellik oluşturduğu söylenebilir. Kutsal saydıkları ve değer verdikleri dinî liderler için türbe ve benzeri külahlı/tepeli yapılar inşa ederek mevzubahis mekânları, kimi zaman dünyevî kimi zaman da uhrevî amaçlı dualarına birer vesile kılmışlardır. Bununla birlikte Türkler, ölüye ve büyüklere saygıyı çok önemseyen bir millet olarak “evliyâ kültü”ne paralel bir şekilde İslâmlaşma öncesinde de “atalar kültü” düşüncesine sahiplerdi. Bu düşüncenin doğrudan bir tapınmayı barındırdığını ifade etmek güçtür. Çünkü onlar büyüklerinin ruhunu kutsayıp isimlerini daimî bir şekilde yaşatma kaygısı gütmüşlerdir. Hatta türbelerde yaptıklarının bir benzeri olarak atalarının mezarlarında sunaklar kesmişlerdir.¹³⁸

İslâm’ın evrensel bir mesajı barındırması ve bütün toplumlara kucak açan yapısı, onun din açısından muteber sayılabilecek âdetleri de kabul edilir kılması ile bağlantılıdır. Bu anlamda Hz. Peygamber de cahiliye toplumundaki bazı âdetleri kökünden silmiş, bazılarını ise müdahale

¹³⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 32.

¹³⁵ Zamira Ahmedova, *Türkler Arasında İslâmiyet’in Yayılmasında Tasavvufun Rolü* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2006), 14.

¹³⁶ Ahmedova, *Türkler Arasında İslâmiyet’in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*, 30-39.

¹³⁷ Ahmedova, *Türkler Arasında İslâmiyet’in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*, 15.

¹³⁸ Günay Tümer, “Atalar Kültü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 17 Mayıs 2022).

etmemiştir. Hal böyleyken tıpkı Türk toplumunda olduğu gibi birçok toplumun yeni dinleri ile eski geleneklerini bağdaştırmaya çalıştığı bir gerçektir. Bu gerçeğin varlığı beraberinde, örf ve âdetin geçerliliği problemini de getirmiştir. İslâm hukuku bakımından ele alındığında, örfün geçerlilik şartları arasında onun İslâm'ın özüne zıt olmaması ve herhangi bir zararı beraberinde getirmemesi gerektiği görülür. Aksi takdirde halkın alışkanlık kesbettiği herhangi bir uygulamanın kabul görmeyeceği aşikârdır.¹³⁹

Sonuç

Ölüm ve defin işlemleri ile ilgili mevzular oldukça geniş olmakla birlikte çalışmada sadece şekilsel açıdan mezarların yapısı incelenmiştir. Türklerdeki mezarlar ele alınırken, onların geçmişten gelen bazı uygulamaları müslüman olduktan sonra da yaşattıkları düşüncesinden hareketle tarihsel bir mukayese yapılmıştır. Bu anlamda Türklerin “atalar kültürüne” paralel olacak şekilde “evliyâ kültü” düşüncesini benimsedikleri, mezar başına diktikleri “taş nine” veya “taş baba” gibi heykellerin yerine, ölünün kimliğini, cinsiyetini, mesleğini veya toplumdaki konumunu belli edecek şekilde süslemeli ve insan bedenini andıran taşlar yaptığı görülmüştür. Ayrıca Türkler tıpkı İslâmlaşma öncesinde yaptıkları gibi, sonraki süreçte de mezarların üzerini tepeli olacak şekilde yapmışlar hatta oda türbe ve benzeri yapılar inşa etmişlerdir. Bu minvalde çalışmada, Türklerin müslüman olmadan evvel ölü gömme ve mezar süsleme ile ilgili eylem ve inançlarını kısmen de olsa müslümanlaşma sonrasında devam ettirdikleri ve mezar yapımı konusunda âlimlerin fikhî görüşlerinden farklı hareket ettikleri saptanmıştır. İslâm'da yasaklanan veya mekruh görülen birtakım uygulamaları değiştirerek de olsa devam ettiren Türkler sosyal ve kültürel yaşantılarına bağlı kalmışlar ve bu doğrultuda mezarlıklar yapmışlardır. Çalışmada Türklerin mezar mimarisinin, İslâm'da tavsiye edilen sade, engin, şahidesiz ve üzerinde oda, türbe vb. yapılar bulunmayan mezarlara uymadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte hoşgörü dini olan İslâmiyet'in -insana verdiği önem sebebiyle- yapılmış olan bu türden mezar mimarilerinin yıkılmasını tasvip etmediği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak henüz yapılmamış olan mezarlar için fikhî kurallara uyulması ve İslâm'da sınırları çizilen türden yapıtlar inşa edilmesi gerektiği de çalışmamız açısından önemle altı çizilmesi gereken bir mevzudur.

¹³⁹ Muhsin Koçak vd., *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 146-147.

Kaynakça

- Ahmedova, Zamira. *Türkler Arasında İslâmiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Aksoy, Mustafa. "Türkistan'dan Anadolu'ya Koç-Koyun Heykelleri ve Balballar". *Yeni Türkiye* 53/Türk Dünyası Özel Sayısı-I (2013), 664-669.
- Algül, Hüseyin. "Mescid-i Dırâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2004. Erişim 14 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mescid-i-dirar>
- Alsan, Şenay Sayın. "İslamiyet'te Tasvir Yasağı ve Türk Mimari Süsleme Sanatında İnsan Figürünün Kullanımı". *The Journal of Social Science* 3/5 (Şubat 2019), 285-313. <https://doi.org/10.30520/tjsosci.512418>
- Belek, Kayrat. "Kırgızistan'da Yeni Bulunan Karahanlı Dönemine Ait Damgalı Türk-İslam Kitabeleri". *XVII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 15-17 Eylül 2014: Kongreye Sunulan Bildirler: II. Cilt - I. Kısım: Orta Asya ve Kafkasya Tarihi* 2 (2018), 143-157.
- Biçici, H. Kâmil. "Yazılı Araştırmalar Işığında Türkiye Mezar Taşlarına Toplu Bir Bakış". *EKEV Akademi Dergisi* 26 (2006). Sayfa numarası.
- Bozkurt, Nebi. "Sanduka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2009. Erişim 23 Nisan 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sanduka>
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîh-i Buhârî*. Beyrut: Daru İbn Kesir, 1. Basım, 1423.
- Çam, Nusret. *İslâm'da Sanat Sanatta İslâm*. Ankara: Akçağ Yayınları, 6. Basım, 2016.
- Çoruhlu, Yaşar. "Orta-Asya'dan Anadolu'ya Lahit veya Taş Sandukalarda Görülen Hançer-Bıçak Tasvirlerinin Sembolizmi". *I. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler*, 60-70.
- Çoruhlu, Yaşar. "Türklerde Kurgan Tipi Mezarın Ortaya Çıkışı". *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları* 15 (2010). sayfa numarası.
- Dede Kodaman, Mehtap. "Selimiye Camii Süslemelerinde Türk-İslam Estetiğinin Sınırları". *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi = The Journal of Turk & Islam World Social Studies* 5/17 (2018), 345-357.
- Diyarbakirli, Nejat. "Türkler'de Mezar Yapısı ve Defin Merasimleri". *Türk Kültürü Araştırmaları* 28/1-2 (1990), 53-61.
- Elbânî, Muhammed Nâsırüddin. *Cenazelere Dair Hükümler ve Bid'atleri*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Guraba Yayınları, 2009.

- Gülgen, Hicabi. "Tasavvuf Kültürünün Mezar ve Mezar Taşlarına Etkisinde Bursa Örneği". *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4* 4 (2005), 431-435.
- Heytemî, İbn Hacer. *el-Fetâvâ'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İmâm Birgivî. *Bid'at ve Müstehâb Kabir Ziyaretleri*. çev. A. Muhammed Beşir. thk. Muhammed el-Humeyyis. İstanbul: Guraba Yayınları, ts.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Basım, 1986.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 39. Basım, 2015.
- Karaca, Faruk. "'Mezar Taşlarına Yansıyan Şekliyle' Türk Kültüründe Hayat ve Ölümle İlgili Bazı Değerlendirmeler". *İslâmî Araştırmalar* 14/3-4 (2001), 501-512.
- Karaman, Fikret. "Cenaze Defni ve Kabir Ziyareti Üzerine Bir İnceleme". *Diyanet İlmî Dergi* 35/2 (1999).sayfa
- Kemaloğlu, Muhammet. "XI. -XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Dini Eserlerinden Kümbet-Türbe-Ziyâretgâh-Namazgâh ve Câmîler". *Akademik Bakış: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi* 39 (2013), 1-18.
- Kılavuz, Bülent Nuri. "Farklı Bir Mezar Anıtı Olarak Açık Türbeler: Muş Örnekleri". *Turkish Studies - Social Sciences* 15/1 (ts.), 389-424.
- Koçak, Muhsin vd. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 4. Basım, 2017.
- Makdisî, Abdullah b. Ahmed b. Kudame. *el-Muğnî fî Fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1405.
- Makdisî, Muhammed b. Müflih. *Kitâbu'l-Furu' ve meahu Tashîhu'l-Furu' li Alâuddîn Ali b. Süleyman el-Merdâvî*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Müessesetü'r-Risale, 1. Basım, 1424.
- Malik b. Enes. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Müessesetü Zeyd b. Sultan el-Nehyan, 1425.
- Nevevî, Yahya b. Şerif. *el-Minhâc fî Şerh-i Sahîh-i Müslim b. Haccâc*. (Basım yeri) Müessesetü Kurtuba, 2. Basım, 1414.
- Nişabûrî, Ebu'l- Hüseyin Müslim b. el-Haccac. *Sahîh-i Müslim*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. Riyâd: Dâru Tayyibe, 1. Basım, 2006.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 1996.

- Özkeçeci, İlhan. "İlk Dönem Hâkânî (Karahanlı) Camilerindeki Bazı Tuğla Süsleme Unsurları". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/4 (2016), 721-738.
- Öztürk, Levent. "Hz. Peygamber Döneminde Cenazeler ve Kabirler: Bakî'a Uçan Vücûd-ı Câvidânîler". *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 2/4 (2004), 131-146.
- Peskes, Esther. "18. Asırda Tasavvuf ve Vehhâbilik". çev. Mehmet Çelenk. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 413-429.
- Ragheb, Youssef. "İslam Hukukuna Göre Mezarın Yapısı". *Türk Tarih Kurumu Yayınları* 6 (1996).sayfa
- Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Hamza b. Şihabeddin. *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-İlmiyye, ts.
- Sağiroğlu Arslan, Aslı. "'Taşlar Konuşur': Türk Mezar Taşlarının Biçim Dili". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 3/6 (2017), 1923-1937.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414.
- Sicistânî, Ebû Dâvud. *Sünen-i Ebî Dâvud*. thk. Şuayb el-Arnâvut - Muhammed Kâmil Karabelli. Dimeşk: Dârü'r-Risâletü'l-Âlemiyye, 1. Basım, 2009.
- Suhaybânî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Ahkâmu'l-Mekâbir fi's-Şeriatü'l-İslâmiyye*. Demmam: Daru İbni'l-Cevzî, 1426.
- Sütcü, Çiğdem - Özçelik, Fatih. "Kültürümüzün Bir Parçası: Mezarlar ve Mezar Taşları". *Düzce'de Tarih Kültür ve Sanat*, 321-336.
- Şafiî, İmam Muhammed b. İdris. *el-Umm*. thk. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib. Dâru'l-Vefâ, 1422.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muahmmmed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Aslu'l-Ma'ruf bi'l-Mebsût*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Afğânî. Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, ts.
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen. *Kitâbu'l-Âsâr*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Afğânî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-İlmiyye, 2. Basım, 1413.
- Şeyh Nizam. *el-Fetâva'l-Hindiyeye*. Yayın yeri: Dâru'l-Fikir, 1411.
- Tatlı, Bekir. "Türk-İslâm Mimarisinde Yazılı Süsleme ve Hadis Kullanımı". 1. *Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu*. sayfa numarası Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2012.

- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmiu's-Sahîh Sünen-i Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Dâru İhyâi't- Tûrâsi'l- Arabî, ts.
- Tümer, Günay. "Atalar Kültü". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1991. Erişim 17 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/atalar-kultu>
- Türk, Hümeýra - Kara, Hacer. "Konya'daki Osmanlı Türbeleri'nde Mezar Taşları". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2021), 835-876.
- Ünlüsoy, Kamile. "İhvân-ı Müslimîn'in Kabir Ziyaretleriyle İlgili Görüşleri ve Muhaliflerinin Eleştirileri Üzerine Bir Değerlendirme". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2020), 79-95.
- Venşerîsî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya. *el-Mi'yâru'l-Ma'rib ve'l-Câmiu'l-Mağrib an Fetâvâ Ehli İfrîgiyye ve'l-Endülüs ve'l-Mağrib*. thk. Muhammed Hacî. Kuveyt: Vizâretu'l- Evkâf ve Şuûni'l- İslâmiyye, 1401.
- Vizâratü'l-evkâf ve'ş-şuûni'l-İslâmiyye. *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye el-Kuveytiyye*. Kuveyt: Dâru's-Selâsil, 1427.
- Yaşaroğlu, Hasan. "İslam'da Resim-Heykel Yasağı ve Ahmet Hamdi Akseki'nin Konu Hakkındaki Görüşleri". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2016), 83-96.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Acbü'z-Zeneb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1988. Erişim 11 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/acbuz-zeneb>
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Azim Dağıtım, 2012.
- Yıldırım, Savaş. "Tarsus Arkeoloji Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 32/53 (Mayıs 2013), 303-329. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000544
- Yılmaz, Edip. "Tarihi Mezar Taşı Kitabelerinde Ayet, Hadis ve Güzel Sözlerden Örnekler". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 428-442.
- Zeydan, Abdülkerim. *el-Vecîz*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1422.